

VIDA RUDAITIENĖ

DĖL KAI KURIŲ TARPTAUTINIŲ IR LIETUVIŠKŲ
ŽODŽIŲ VARTOJIMO ŠNEKAMOJOJE BENDRINĖJE
KALBOJE

Dabar, spartėjant mokslo ir technikos pažangai, naujų tarptautinių žodžių suzinome vis daugiau. Néra pasaulyje kalbos, kurioje nebūtų svetimos kilmės arba tarptautinių žodžių, nes tautos tarpusavyje bendrauja. Astrandamos naujos realijos, o su jomis ateina ir pavadinimai, kurie paprastai skolinami iš tos tautos, iš kurios atkeliavo naujoji realija. Kadangi daugelis įvairių tautų sukurtų vertybų yra tarptautinio pobūdžio, tai mokslinio bendravimo tikslais iškyla ir tarptautinių žodžių poreikis. Tarptautinių žodžių vartojimas yra sudėtingas reiškinys, pirmiausia, kaip minėjomė, susijęs su kalbų kontaktais. Šiuo metu svarbia problema tampa terminijos internacinalėjimas. Dėl kultūros, švietimo ir išsilavinimo klimato tarptautiniai žodžiai iš mokslo ir technikos sričių skverbiasi į kitus bendrinės kalbos stilius, „jie yra visuotinai pripažintos natūralios svarbiausių dabartinės kultūros sąvokų leksinės semantinės raiškos formos“ (Акуленко, 1975, 198). Dabar mokslinė tarptautinė terminija masiškai pradedama vartoti įvairiuose bendrinės kalbos stiliuose.

Žodžių skolinimasis yra natūralus reiškinys. Visose kalbose daugėja tarptautinių žodžių, ypač terminų. Tarptautiniai žodžiai dabar vis dažniau vartoja įmonių iš įvairių visuomenės sluoksnių, net darbininkų bei kolūkiečių šnekamojoje kalboje, taip pat ir publicistiniuose žanruose – iš tribūnos, politinėje kalboje, laikraščių straipsniuose ir kt.

Kalbant apie tarptautinių žodžių vartojimo variantiškumą lietuvių kalboje, galima pasakyti, kad jis pasireiškia dvem būdais: paraleliai vartojaamas lietuviškas ir tarptautinis žodis, galintis būti ir senas, ir naujas, pvz.: *aeroplanas* – *lėktuvas*, *aviatorius* – *pilotas*, *lakūnas*, *eksportas* – *išvežimas* (Skardžius, 1973, 25). Taip pat kalboje gali būti vartojaamos ilgosios ir trumposios tarptautinių žodžių formos, pvz.: *kinematografas* – *kinas*, *metropolitenas* ir *metro*, *radiotelegrafas* – *radijas*, *taksomotoras* – *taksi*. Tačiau dabar trumposios tarptautinių žodžių formos dažnai nugali ilgasias, pvz.: *radiotelegrafas*, *taksomotoras*, arba siaurėja jų reikšmė ir vartojimo sfera, pavyzdžiui, *kinematografas*. Kartais esti nepastovi kai kurių tarptautinių žodžių giminė, pvz.: *filma* – *filmas*, *šlanga* – *šlangas*.

Vykdydamas sąjunginę temą „Dvikalbystės ir daugiakalbystės tipologija Tarybų Sąjungoje“, 1987 m. Lietuvos kalbos ir literatūros institutas surengė mokslinę ekspediciją sociolingvistiniams bei kalbos duomenims rinkti ir pagal „Leksikos ty-

rimo anketą¹ iš tų atsakų medžiagos, autorės rinktos iš Varėnos ir Druskininkų, ir parengtas straipsnis.

Apklausti 95 minėtų rajonų lietuvių, dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos vartotojai iš šių socialinių sferų: visuomeninės-politinės (Varėnos rajono partijos ir komjaunimo komitetų darbuotojai – sekretoriai, skyrių vedėjai, dauguma jų baigę aukštąjį moksą, du jo nebaigę ir du turintys specialųjį vidurinį išsilavinimą), švietimo (Varėnos vaikų darželio-lopšelio darbuotojai: dauguma auklėtojų, muzikos vadovų ir kito aptarnaujančio personalo, turinčio specialų vidurinį išsilavinimą, du jų aukštąjį ir du vidurinį išsilavinimą, profesinės technikos mokyklos moksleiviai), masinės komunikacijos (Varėnos rajoninio laikraščio redakcijos darbuotojai: skyrių vedėjai, redaktoriai, korespondentai ir kt., kurių tik vienas yra nebaigęs aukštojo mokslo), kultūros (Varėnos centrinės bibliotekos bibliotekininkai, dauguma jų turi specialų vidurinį išsilavinimą, du jų baigę aukštąjį moksą ir du vidurinį), gamybos (Varėnos buitinio kombinato darbuotojai: inžinieriai, meistrai, technologai, ekonomistai, buhalteriai, darbininkai ir kt.; dauguma jų turi specialų vidurinį ir vidurinį išsilavinimą, trys aukštąjį ir du nebaigtą vidurinį), sveikatos apsaugos (Druskininkų sanatorijos „Nemunas“ darbuotojai: dauguma gydytojų, jų išsilavinimas aukštasis, medicinos seserų ir kt. aptarnaujančio personalo, daugelis jų baigę specialų vidurinį ir vieną asmuo vidurinį moksą) ir žemės ūkio (Varėnos rajono dviejų kolūkių, agropramoninio susivienijimo, veterinarijos stoties darbuotojai: agronomai, veterinarijos gydytojai, žemės ūkio mechanizacijos inžinieriai, zootechnikai, ekonomistai, buhalteriai ir kt., kurių maždaug pusė turi aukštąjį, o kiti – specialų vidurinį išsilavinimą). Stengtasi, kad anketos būtų pildomos objektyviai (straipsnio autorės akivaizdoje).

Pagal „Leksikos tyrimo anketą“ taip pat buvo stengtasi išaiškinti, kokių socialinių sferų ir kokio išsilavinimo informantai dažniau linkę vartoti tarptautinius žodžius, kokia reali jų vartosena.

Vienas iš „Anketos“ uždavinių buvo parašyti lietuviškus atitikmenis tokiu populiariu tarptautinių žodžių, kaip antai: *anonsas, deportuoti, konteineris, limituoti, lokalinis, planeris, progresyvus, struktūra*.

Jų lietuviškus atitikmenis (*išankstinis skelbimas; ištremti, nutremti; dėžė prekėms; apriboti; vietinis; sklandytuvas; pažangus; sandara, sudėtis*) nurodė 44,2% apklaustujų, turinčių aukštąjį išsilavinimą (25,5% jų atsakė netiksliai). Tiksliai atsakė ir 34,61% informantų, turinčių specialų vidurinį išsilavinimą (45,8% jų priراše netikslius lietuviškus atitikmenis), 13,1% informantų², turinčių vidurinį išsilavinimą jų lietuviškus atitikmenis žino gerai, o 8,4% jų atsakymų buvo klaidingi. Turintys vidurinį išsilavinimą (šiuo atveju daugiausia profesinės technikos mokyklos moksleiviai) mūsų nurodytų tarptautinių žodžių lietuviškus atitikmenis gerai

¹ „Anketos“ atsakai saugomi Lietuvos MA Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus rankraštiniuose fonduose.

² Mažas atsakymų procentas yra todėl, kad dauguma informantų visiškai neatliko šios užduoties. Iš to taip pat galima daryti išvadą, kad visi neatsakiusieji irgi nėžino lietuviškų tų tarptautinių žodžių atitikmenų.

parašė tik 2,5% informantų, o 8,24% – prastai. Informantų, turinčių nebaigtą aukštąjį mokslą, atsakymai beveik vienodi: gerai – 6,34%, klaidingai – 6,3%.

Kartu konstatuota, kad tiksliausius šių tarptautinių žodžių lietuviškus atitikmenis žino kultūros (gerai 20,8%, prastai – 0,96%), sveikatos apsaugos (gerai – 20,23%, prastai – 10%), visuomeninės-politinės (gerai – 13,06%, prastai – 2,21%), masinės komunikacijos (gerai – 10,6%, prastai – 3,4%) sferų darbuotojai. Tai daugiausia turintys aukštąjį ar specialų vidurinį išsilavinimą informantai. Daugiausia netikslų atsakymų pateikė gamybos (net 43,23%, gerai – tik 12,9%) ir žemės ūkio (klaidingai 19,31%, gerai – 11,43 %) sferų darbuotojai.

Galima daryti išvadą, kad lietuviškus pateiktų tarptautinių žodžių atitikmenis geriau žino aukštesnio išsilavinimo žmonės. Vadinas, jie tarptautinius žodžius dažniau ir vartoja. Patys populariausiai iš mūsų minėtų tarptautinių žodžių yra šie: *limituoti* (jį vartoja 61 informantas – 64% iš 95 apklaustujų), *kontaineris* (54–56,8%), *progresyvus* (51–53,7%). Visi kiti tarptautiniai žodžiai vartojami menkiau, už vietos dažnesni ir populiariresni savieji žodžiai.

„Anketoje“ buvo klausimų, išryškinančių, ar mūsų minėtų išsilavinimo grupių ir socialinių sferų informantai linkę dažniau vartoti tarptautinius, ar lietuviškus žodžius (kai jų reikšmės sutampa). Buvo pateikta sakinių bei žodžių junginių su tokiais taisyklingai pavartotais tarptautiniais žodžiais, pvz.: *Globalinis karas*. *Iš visų požymių reikia išskirti dominuojančius*. Vietoj pabrauktų tarptautinių žodžių galima buvo parašyti lietuviškus žodžius ir kt.

Dažniau tarptautinius šių sakinių žodžius linkę vartoti žmonės, turintys speciajų vidurinį (tarptautinius – 73,3%, lietuviškus – 26,1%), nebaigtą vidurinį (tarptautinius – 41,3%, lietuviškus – 3,43%) ir vidurinį (tarptautinius – 26,1%, lietuviškus – 9,87%) išsilavinimą. Tarptautinius žodžius šiuose sakiniuose dažniau linkę vartoti žemės ūkio (tarptautinius – 85,8%, lietuviškus – 13,3%), gamybos (tarptautinius – 72,9%, lietuviškus – 26,2%), švietimo (tarptautinius – 72,1%, lietuviškus – 27,8%) sferų informantai.

Vietoje pabrauktų tarptautinių žodžių šiuose sakiniuose lietuviškus jų atitikmenis (*pasaulinis*; *vyraujančius*, *pagrindinius*) dažniau vartoja informantai, turintys aukštąjį išsilavinimą (lietuviškus – 49,63%, tarptautinius – 42,77%). Tai daugiausia masinės komunikacijos (lietuviškus – 40,7%, tarptautinius – 8,1%), sveikatos apsaugos (lietuviškus – 76,2%, tarptautinius – 23,2 %), kultūros (lietuviškus – 51,8%, tarptautinius – 32,3%) sferų darbuotojai. Tai rodytų, kad aukštąjį išsilavinimą turintys informantai, geriau suvokdami abiejų grupių žodžių tapatybę, labiau brangina ir vertina gimbąjį žodį.

„Anketoje“ buvo užduotis išaiškinti, ar sinonimiškai dažniau vartojami tarptautiniai, ar lietuviški žodžiai. Buvo pateikti sakiniai su skliausteliuose nurodytais lietuviškais atitikmenimis, pvz.: *Projektas buvo (pakoreguotas, pataisytas)*. *Techninė komisija pastebėjo mašinų konstrukcijų kai kuriuos (defektus, trūkumus)*. *Plytų (deficitas, trūkumas) labai jaučiamas statybose*. *I mačą pakvesti geriausi (arbitrai, teisėjai)* ir kt. Taip pat buvo užduotys be sakinių, pvz.: *aktyvumas – veiklumas, eksperimentas – bandymas, fundamentas – pamatas, liftas – keltuvas, litiazė –*

akmenligė, radiacija – spinduliaivimas, remontas – (pa)taisymas, rentabilus – pelninas, stabilus – patvarus ir kt. Reikėjo pabraukti tą žodį, kurį dažniau vartoja.

Išryškėjo, kad tarptautinius žodžius dažniau linkę vartoti informantai, turintys specialų vidurinį (tarptautinius – 47,84%, lietuviškus – 34,76%), vidurinį (tarptautinius – 25,08%, lietuviškus – 23,97%) išsilavinimą. Šiai informantų kategorijai priklauso žemės ūkio (tarptautinius – 46,85%, lietuviškus – 36,15%), gamybos (tarptautinius – 44,48%, lietuviškus – 40,13%) ir sveikatos apsaugos (tarptautinius – 41,45%, lietuviškus – 27,29%) sferų darbuotojai.

Lietuviškus žodžius dažniau linkę vartoti informantai, turintys nebaigtą vidurinį (lietuviškus – 22,22%, tarptautinius – 18,51%) ir nebaigtą aukštąjį (lietuviškus – 14,16%, tarptautinius – 11,15%) išsilavinimą. O informantai, turintys aukštąjį išsilavinimą, dažniau linkę vartoti lietuviškus atitikmenis, nors gana didelis šių informantų procentas vartoja ir tarptautinius žodžius (lietuviškus – 38,33%, tarptautinius – 35,87%). Dažniau lietuviškus vartoja masinės komunikacijos (lietuviškus – 43,52%, tarptautinius – 14,29%), visuomeninės-politinės (lietuviškus – 69,05%, tarptautinius – 36,85%), kultūros (lietuviškus – 18,55%, tarptautinius – 15,25%) sferų darbuotojai.

Iš dažniausiai vartojamų tarptautinių žodžių minėtini šie: *liftas* (iš 95 informantų jų vartoja 88–96,6%), *remontas* (83–87,4%), *radiacija* (73–76,8%), *eksperimentas* (63–66,3%). Tik lietuviško žodžio *akmenligė* nė vienas informantas nekeičia tarptautiniu *litiazė*.

Iš atsakų medžiagos išryškėjo ir klaudingas tarptautinių žodžių vartojimas. Tai matyti iš sakinių: *Globalinis (didžiulis, milžiniškas) mokesčis. Gera aplinka formuoja (ugdo) kalbą*. Čia *globalinis* ir *formuoja* pavartoti ne vietoje.

Patirta, kad tie informantai, kurie linkę dažniau vartoti tarptautinius žodžius, dar neretai juos pavartoja ir klaudingai. Antai mūsų pateiktuose sakiniuose klaudingai tarptautinius žodžius vartoja net 72,7% specialų vidurinį išsilavinimą turintys informantai. Be to, tik 27% jų mokojo šiuo atveju pavartoti tikslius lietuviškus atitikmenis. Klaudingai tarptautinius žodžius vartojo 53,2% aukštąjį mokslą baigusių informantų, o tikslius lietuviškus – 37,7%.

Ir 41,35% informantų, turinčių nebaigtą vidurinį mokslą, mūsų minėtu atveju neišbraukė klaudingai pavartotų žodžių, lietuviškais atitikmenimis juos pakeitė tik 4,2%. 43,6% informantų, turinčių vidurinį išsilavinimą, taip pat klaudingai vartoja tarptautinius žodžius; tikslius lietuviškus jų atitikmenis randa tik 8,35%. Iš nurodytų sakinių 21,9% informantų, turinčių nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, neišbraukė klaudingai pavartotų tarptautinių žodžių, o tiksliais lietuviškais juos pakeitė tik 8,4%.

Peržvelgus atskirų sferų informantų anketų atsakus, išryškėjo panaši tendencija: tarptautinius žodžius linkę vartoti informantai dažniau juos vartoja klaudingai.

Mūsų pateiktų sakinių klaudingai pavartotus tarptautinius žodžius *globalinis, formuoja* tekste paliko nekeisdami atitikmenimis *didžiulis (milžiniškas)* ir *ugdo* net 48,1% žemės ūkio (lietuviškais pakeitė tik 16,7%), 38% sveikatos apsaugos (pakeitė lietuviškais 14,6%) ir 31% gamybos (keitė lietuviškais – 27,1%) sferų informantų. 16,3% tekste paliko klaudingai „Anketoje“ pateiktus tarptautinius žo-

džius kultūros sferos informantų (tik 12,5% šių informantų juos pakeitė tiksliai lietuviškais).

Tiksliai lietuviškais atitikmenimis nurodytuosius tarptautinius žodžius dažniau linkę keisti masinės komunikacijos (pakeitė 25%, paliko nepataisę 6,9%), visuomeninės-politinės (pakeitė 25%, nepataisę 14,8%), švietimo (pakeitė 51,9%, nepataisę 37,5%) sferą informantai.

Iš „Anketos“ atsakų išryškėjo, kad didelis procentas informantų nurodytųjų tarptautinių žodžių vartoti nemoka.

Dabartinėje lietuvių bendrinėje šnekamojoje kalboje dar gana gajūs netaisyklings darybos prieveiksmiai su formantu *-iai*, padaryti iš santykiinių būdvardžių su priesaga *-inis*. „Anketoje“ buvo sakinys: *Bilietai buvo išspirkti per (rekordiniai, rekordiškai, labai, nepaprastai) trumpą laiką*. Iš skliausteliuose esančių variantų informantams reikėjo pasirinkti vieną kurį. Atsakų medžiaga rodo, kad net 66,7% specialaus vidurinio išsilavinimo ir 33,3% informantų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, klaidingai pasirinko prieveiksmį *rekordiniai*. Visi ši prieveiksmių vartojantys informantai yra iš žemės ūkio arba gamybos sferų.

Tokių netaisyklingos darybos prieveiksmių kartais girdime ir per radiją ir televiziją. Juos vartoja net inteligenčiai. Pavyzdžiu, *Aš daugiau esu optimistė. Aš į gyvenimą žiūriu filosofiniai (= filosofiškai)* – kalba aktorė per televiziją 1987 05 03. *Fiziniai (= fiziškai) žmogus nepajėgus pakelti tokio krūvio kalba sporto komentatorius* per televiziją 1988 03 07 ir kt.

„Anketoje“ buvo pateikta pora sakinių su tarptautiniais žodžiais, kuriems lietuviškų atitikmenų neturima, pvz.: *Jaunuolis apsivilkės ryškiais marškiniais ir apsimovės džinsais. Poilsio namuose daugelis mūvi šortais*.

Atsakymuose išryškėjo, kad informantai, linkę dažniau vartoti tarptautinius žodžius, tekste *džinsus* ir *šortus* paliko. O informantai, dažniau linkę vartoti lietuviškus žodžius, *džinsų* ir *šortų* vietoje siūlė įvairiausią lietuvišką pakaitalų. Vietoje žodžio *džinsai* jie siūlė *sportines kelnes, darbines kelnes*, o vietoje *šortai* – *trumpikes, sportines, trumpas sportines kelnes, puskelnes, glaudes* ir pan.

Lietuviškais šių žodžių nekeitė 75,4% informantų, turinčių specialų vidurinį (keitė – 23,1%), 50,1% aukštąjį (keitė – 32,35%) ir 23% vidurinio (keitė – 15,2%) išsilavinimo.

Džinsus ir *šortus* keisti lietuviškais žodžiais ar junginiais dažniau yra linkę informantai, turintys nebaigtą aukštąjį išsilavinimą (vartoja nurodytus tarptautinius žodžius 13,25%, keičia lietuviškais – 35,8%). Beveik toks procentas (13%) informantų, turinčių nebaigtą vidurinį išsilavinimą, vartoja tarptautinius žodžius *džinsai* ir *šortai* ir 38,9% keičia lietuviškais.

Nurodytų tarptautinių žodžių lietuviškais dažniausiai nekeičia žemės ūkio (60,5%, keičia – 15%) ir gamybos (45,8%, keičia – 29,3%) sferą darbuotojai.

Didesnį procentą informantų, keičiančių mūsų minimus tarptautinius žodžius lietuviškais, sudaro visuomeninės-politinės (keičia lietuviškais 23,9%, vartoja tarptautinius 16,2%), švietimo (keičia lietuviškais 53,2%, vartoja tarptautinius 42%), kultūros (keičia lietuviškais 23,6%, vartoja tarptautinius 8,1%), masinės komunika-

cijos (keičia lietuviškais 15,4%, vartoja tarptautinius 10,4 %) ir sveikatos apsaugos (keičia lietuviškais 29,6%, vartoja tarptautinius 27,7%) sferų darbuotojai.

Iš 95 apklaustųjų tarptautinį žodį *džinsai* vartoja 37 (38,9%) informantai, ji keičia lietuviškais variantais 58 (61%) informantai, *šortai* vartoja 26 (27,4%) informantai, keičia ji lietuviškais sinonimais – 69 (72,6%) informantai.

Iš „Anketos“ atsakų kartais matyti tam tikras nusistatymas prieš kai kuriuos tarptautinius žodžius (nepaisant to, kad neturima jiems lietuviškų atitikmenų). Ypač tai akivaizdu su žodžiais, įvardijančiais naujus daiktus, madingas prekes, rečias realijas, pvz.: *bluzonas, kruizas, stresas, voljeras* ir pan. Tokiais atvejais minimos realijos dažnokai įvardijamos lietuviškai aprašomuoju būdu. Tai, mūsų nuomone, rodytų, kad minimi tarptautiniai žodžiai, būdami nauji, kalbantiesiems dar yra neįprasti, jų turinys ne visai aiškus.

„Anketos“ atsakai rodo, kad daugelis lietuvių kalboje vartojamų tarptautinių žodžių paprastai yra prisiderinę prie fonetinės ir gramatinės kalbos sistemos ir tapę tam tikra jos leksikos nuosavybe. Jiems visų pirma priklauso žodžiai *kava, radijas, kinas, filmas, mašina, diskas* ir kt. Turint tai galvoje, néra, mūsų nuomone, pamato ir iš anglų per rusus pas mus atkeliausius *džinsus* ir *šortus* keisti lietuviškais.

Iš atsakymų matyti, kad kai kurie informantai linkę vartoti tarptautinius žodžius ir ten, kur geriau tinka lietuviškas variantas ar hibridinis jo vedinys. Pavyzdžiui, „Anketoje“ buvo sakiny: *Kiekviena šalis daug dėmesio skiria (gazifikacijai, dujofifikacijai)*. Reikėjo pabraukti tą skliausteliuose parašytą žodį, kurį dažniau vartoja. Šiuo atveju geriau vartoti hibridą *dujofifikacijai*. Pasirodo, kad iš 95 mūsų informantų – 45 (47,4%) jų vartoja *gazifikaciją*, o tik 28 (29,5%) *dujofifikaciją*.

Gazifikaciją dažniau už *dujofifikaciją* vartoja informantai, turintys specialų vidurinį (*gazifikacija* – 45,5%, *dujofifikacija* – 21,4%), vidurinį ir nebaigtą vidurinį išsilavinimą (*gazifikaciją* abiejų išsilavinimo grupių vartoja po 13,6% informantų; *dujofifikaciją* – 10,7% informantų, turinčių vidurinį ir 9,8% informantų, turinčių nebaigtą vidurinį mokslą). Tai daugiausia informantai iš švietimo (40,9%; *dujofifikaciją* – 7,1%), žemės ūkio (40,3%; *dujofifikaciją* – 21,4%) ir gamybos (26,9%; *dujofifikaciją* – 14,3%) sferų.

Gazifikacijos visai nevartoja informantai, turintys aukštąjį išsilavinimą. Tai paprastai kultūros ir visuomeninės-politinės sferų darbuotojai. 64,3% informantų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, vartoja *dujofifikaciją*, o 27,3% – *gazifikaciją*. Tai dažniausiai masinės komunikacijos (*dujofifikaciją* – 7,1%, *gazifikaciją* – 4,5%) ir sveikatos apsaugos (*dujofifikaciją* – 28,6%, *gazifikaciją* – 13,4%) sferų darbuotojai.

Remdamiesi „Anketos“ medžiagos duomenimis, galime daryti išvadą, kad tarptautinius žodžius dažniausiai linkę vartoti informantai, turintys specialųjį vidurinį ir vidurinį išsilavinimą, taip pat gana didelis procentas ir aukštąjį išsilavinimą. Tai daugiausiai gamybos, žemės ūkio ir švietimo sferų darbuotojai. Iš nagrinėtos medžiagos plaukia ir kita išvada: informantai dažniau vartojantys tarptautinius žodžius, daro daugiau ir su jų vartojimu susijusių semantinių klaidų. Iš mūsų apklaustųjų klaidingai tarptautinius žodžius dažniausiai vartojo žemės ūkio ir gamybos sferų darbuotojai, turintys specialųjį vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą.

Dauguma tarptautinių žodžių, būdami terminai ir atlikdami terminų funkciją, dažniausiai kalboje ir pateisinami. Viena ryškesnių dabartinės lietuvių bendrinės kalbos ypatybių yra įvairių terminų pagausėjimas. Terminai vartojami ne tik moksliniame, bet ir įvairiuose kituose lietuvių bendrinės kalbos stiliuose. Į laikračius, visuomeninius bei politinius žurnalus, grožinę literatūrą, radio ir televizijos laidas jie skverbiasi ne tik pavieniui, bet ir ištisomis grupėmis. Ši procesą skatina ekstralingvistiniai faktoriai – mokslo vaidmens didėjimas, technikos išsigalėjimas, intensyvūs tarptautiniai ryšiai ir kt.

Kartu su įvairių mokslo ir technikos sričių terminų plitimui daugiausia į politinę leksiką bendrinėje kalboje (tieki raštų, tiek šnekamojoje) išigali ir jų vartojo-
mas perkeltinėmis reikšmėmis, kartais kiek susiaurėja tiesioginių jų reikšmių var-
tojimo sfera.

Pažymétina, kad įvairiu laiku perkeltinėmis reikšmėmis daugiau vartojo-
mai skirtinės sričių terminai. Dabar labai dažnai šiomis reikšmėmis vartojo-
mai medicinos, biologijos, fizikos, matematikos ir kt. mokslo sričių terminai. Dažnai determino-
logizuojami ir bendrinės kalbos leksikoje vartojo-
mai tarptautiniai terminai.

„Anketoje“ buvo klausimas: Ar jūs galite nespecialia (ne termino) reikšme
pavartoti žodžius *akumuliuoti*, *balastas*, *diagnozė*, *diapazonas*, *orbita*, *vakuumas*.
Šie žodžiai buvo pateikti su sakiniuose, kuriuose mūsų nurodytieji terminai yra de-
terminologizuoti, ir informantams saknio gale reikėjo parašyti žodelį „taip“ ar-
ba „ne“. Dalis informantų „Anketoje“ parašė ir daugiau sakinių su mūsų nurody-
tais terminais, pavartotais perkeltinėmis reikšmėmis. Taip pat buvo mėginta iš-
siaiškinti, ar tarptautiniai terminai yra vartojo-
mai sakinyje perkeltinėmis reikšmė-
mis, norint suteikti minčiai humoristinį atspalvį. Jeigu taip, tai mūsų minimus ter-
minus reikėjo pabraukti.

Išryškėjo, kad perkeltinėmis reikšmėmis minėtus terminus linkę daugiau var-
toti informantai, turintys nebaigtą aukštąjį (perkeltinėmis reikšmėmis – 48,0%,
tiesioginėmis reikšmėmis – 23,67%, perkeltinėmis reikšmėmis pavartoti terminai
suteikia minčiai humoristinį atspalvį – 28%), specialūjį vidurinį (perkeltinėmis
reikšmėmis – 28,72%, tiesioginėmis reikšmėmis – 19,93%, perkeltinėmis reikš-
mėmis pavartoti terminai suteikia sakiniui humoristinį atspalvį – 16,2%), viduri-
nį išsilavinimą (perkeltinėmis reikšmėmis – 23,33%, tiesioginėmis reikšmėmis –
10%, perkeltinėmis reikšmėmis panaudoti terminai suteikia sakiniui humoristi-
nį atspalvį – 10%).

Minėtus tarptautinius terminus determinologizuoti dažniau linkę žemės ūkio
(determinologizuojant 46,83%, vartoja tiesioginėmis reikšmėmis 15,55%, vartoja
perkeltinėmis reikšmėmis, norėdami suteikti minčiai humoristinį atspalvį 12,52%),
sveikatos apsaugos (38,49%, vartoja tiesioginėmis reikšmėmis 26,95%, vartoja
perkeltinėmis reikšmėmis, norėdami suteikti humoristinį atspalvį 10,27%), visuo-
meninės-politinės (33,37%, vartoja tiesioginėmis reikšmėmis 19,07%, vartoja per-
keltinėmis reikšmėmis, norėdami suteikti minčiai humoristinį atspalvį 33,37%),
kultūros (33,32%, vartoja tiesioginėmis reikšmėmis 18,03%, vartoja perkeltinėmis
reikšmėmis, norėdami suteikti sakiniams humoristinį pobūdį 31,45%) sferų darbuotojai.

Iš pateiktųjų tarptautinių terminų perkeltinėmis reikšmėmis dažniausiai vartojami *diagnozė* (pavartojo 27 = 28,4% iš 95 apklaustujų), *vakuumas* (25 = 26,3% iš 95), *diapazonas* (21 = 22,1% iš 95), pvz.: *Jis taip mane charakterizavo: ir egoistas, ir smulkmeniškas, ir valdingas, – tiesiog pilną diagnostę nustatė. Mes taip draugavome, o dabar mūsų santykiai – visiškas vakuumas. Fizikos mokytojas ir literatūrinių vakarų organizatorius – tokį diapazoną aš suprantu.*

Vidurinio mokslo nebaigę informantai (daugiausia iš gamybos sferos) perkeltinėmis reikšmėmis šiuos terminus dažniau linkę vartoti, siekdamti humoristinio efekto (33,37%, tiesioginėmis reikšmėmis vartoja 18,2%, perkeltinėmis – 13,65%).

Aukštąjį mokslą baigę informantai minimus terminus dažniau linkę vartoti tiesioginėmis reikšmėmis (36,47%, perkeltinėmis – 31,75%; vartoja perkeltinėmis reikšmėmis, norėdami suteikti sakinams humoristinį atspalvį – 10,43%). Tiesioginėmis reikšmėmis dažniau juos linkę vartoti masinės komunikacijos (55,58%; perkeltinėmis – 33,33%; humoristiniai tikslais – 16,7%), švietimo (23,63%; perkeltinėmis – 14,6%; humoristiniai tikslais – 16,67%) sferų informantai.

„Anketoje“ buvo ir kitas visai analogiškas klausimas, liečiantis perkeltinėmis reikšmėmis tarptautinių terminų *anatomija, arterija, barometras, inkrustavimas, potencialas* vartoseną.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad perkeltinėmis reikšmėmis nurodytuosius terminus dažniau linkę vartoti informantai, baigę aukštąjį (48,28%; perkeltinėmis reikšmėmis nevartoja 19,44%), vidurinį (45,96%; perkeltinėmis reikšmėmis nevartoja 27,6%) ir specialųjį vidurinį (44,12%; perkeltinėmis reikšmėmis nevartoja 40,16%) mokslą. Taip dažniausiai daro žemės ūkio sferos darbuotojai.

Perkeltinėmis reikšmėmis dažniausiai šiuo atveju vartojami žodžiai *potencialas* (iš 95 apklaustujų jį vartoja 53–55,8%), *barometras* (iš 95 – 50–52,6%), *anatomija* (iš 95 – 45–47,4%), pvz.: *Nuolat auga visuomenės intelektualinis potencialas. Gamybos barometras – paklausa. Labai sudėtinga etinių, socialinių pasaulėžiūros problemų anatomija.*

Iš dalies ryškėja tendencija: informantai, linkę dažniau vartoti tarptautinius žodžius, yra linkę ir determinologizuoti tarptautinius terminus.

„Anketos“ sudarytojams svarbu buvo žinoti, kuria reikšme tiriamieji informantai dažniau yra linkę vartoti tarptautinį žodį *ateljė*: ar „drabužių siuvimo dirbtuve“, ar „aukštos klasės drabužių siuvimo dirbtuve“. Atsakai rodo, jog dažnesnė šio žodžio reikšmė – „drabužių siuvimo dirbtuvė“ – 61 (64,2%) iš 95 apklaustujų, o reikšmė „aukštos klasės drabužių siuvimo dirbtuvė“ – 20 (21,1%). Tik gamybos sferos darbuotojai *ateljė* dažniau linkę vartoti reikšme „aukštos klasės drabužių siuvimo dirbtuve“ (45%); „drabužių siuvimo dirbtuve“ – 8,2%).

Dabartiniu mokslo ir technikos revoliucijos laikotarpiu tarptautinės leksikos gausėjimas ypač būdingas išsvyčiusių šalių kalbose. Pasakytina, kad mokslo, technikos, kultūros darbuotojų dėmesys tarptautinei terminijai kiekvienais metais didėja. Tai lemia būtinybė keistis tarptautine informacija, antra vertus – daugia-

albystės dabartiniame pasaulyje įsivyravimas. Sprendžiant daugelį mokslinių problemų tarptautiniu mastu ir vykstant įvairių šakų betarpiskiems moksliniams kontaktams, iprastos kalbos barjero įveikimo priemonės – kalbų mokymasis ir vartojoimas (o vertimą apimtis mūsų laikais kiekvienais metais padidėja 15–20%) – negali pakankamai patenkinti tarptautinio bendravimo sferą. I tai reikia atkreipti dėmesį tvarkant kiekvienos nacionalinės kalbos terminiją: vertinant vieną ar kitą terminą būtina atsižvelgti ne tik į savos kalbos sistemą, bet ir į tarptautinį mokslo kalbos kontekstą (Антонюк, 1985, 9).

Nagrinėtoji medžiaga rodo, kad tarptautinius žodžius gana dažnai vartoja įvairaus išsilavinimo ir įvairių profesijų žmonės, nors jų vartoti be didelės būtinybės ir nevertėtų. Iš jos išryškėja neretai ir nepateisinama tarptautinių žodžių vartosena. Jų nemaža randame ten, kur visai pakaktų vien savų lietuviškų žodžių.

Iš tikro „Anketos“ duomenys irgi patvirtina, jog per dažnai tarptautiniai žodžiai vartojojami šnekamojoje kalboje. Tieki mokslo literatūroje, tieki šnekamojoje kalboje, mūsų nuomone, nereikėtų piktnaudžiauti sunkiai suprantamais tarptautiniais žodžiais, ypač kai jis neturi termino reikšmės. Būtina kalboje sąmoningai vengti nereikalingų arba netiksliai, ne savo reikšme vartojamų tarptautinių žodžių. Per dažnas tarptautinių žodžių vartojimas apsunkina žmonių bendravimo ryšius, kalbą, mintį. O mes, kaip teisingai pastebi K. Gaivenis (1987, 19), „mintį dažnai dar valkstome svetimais rūbais. Tūlas mokslininkas net sako, kad kai kita kalba pasakai ar parašai – nei pridėsi, nei atimsi“. Šią mintį, kaip matėme, gražiai paremia ir „Anketos“ atsakų analizė. Iš jos matyti, kad trūksta ne savų žodžių, ne savo terminų, o pagarbos gimtajai kalbai. Lietuviškais žodžiais galima išsakyti pačias sudėtingiausias mintis, suformuoti reikšmingiausias problemas.

Tarptautiniai žodžiai, kaip rodo ir „Anketos“ atsakai, paprastai pateisinami šnekamojoje kalboje tik tada, kai lietuviško atitikmens neturime arba kai tarptautinio ir lietuviško žodžio reikšmės ne visai sutampa. Tarptautinių žodžių vartojimas pateisinamas ir tada, kai jų lietuviškų sinonimų emocinis-ekspresinis arba funkcinis-stilistinis atspalvis kitas. Be to, jei lietuviškas žodis nėra terminas, o tarptautinis žodis tą funkciją atlieka, jį geriau ir vartoti.

„Anketos“ duomenų analizė konkrečiais pavyzdžiais parodo kai kurių plačiau vartojamų tarptautinių žodžių bei terminų ne visada pateisinamą brovimą į mūsų intelligentų šnekamąją kalbą.

LITERATŪRA

Гаивеніс К. Пасакыti logiškai ir lietuviškai // Kalbos kultūra. 1987. № 5. P. 19–21.

Skardžius P. Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys. Čikaga, 1973.

Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков, 1975.

Антонюк Л. А. Лингвистическое упорядочение Белорусской научной терминологии и проблемы интернационализации терминологической лексики // Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos / Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1985. Т. 24. P. 5–10.

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ НЕКОТОРЫХ ИНОСТРАННЫХ И ЛИТОВСКИХ СЛОВ В ЛИТОВСКОМ РАЗГОВОРНОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

При выполнении темы „Типология двуязычия и многоязычия в СССР“ в 1987 г. была организована экспедиция, во время которой и согласно „Анкете исследования лексики“ собирались социологические и языковые данные. Выявилось реальное употребление некоторых (зачастую и не употребляемых в пределах нормы) лексических вариантов.

В настоящей статье использован материал анкетирования, проведенного автором в городах Варена и Друскининкай. Согласно упомянутой анкете, автор провела опрос 95 информантов — представителей следующих социальных сфер: общественно-политической, просвещения, массовой коммуникации, культуры, производства, здравоохранения, сельского хозяйства. Социальным объектом исследования были взяты потребители современного литовского литературного языка. У всех родной язык — литовский.

Современный литовский язык „заражен“ иноязычными словами. Отсюда и проблема употребления иностранных слов. Согласно анкете, была предпринята попытка установить, каково реальное употребление иностранных слов, из каких социальных сфер и с каким образованием информанты чаще склонны к употреблению иностранных слов.

На основании данных нашего анкетного материала можем сделать вывод, что чаще склонны к употреблению иностранных слов информанты со средним специальным и средним образованием. Кроме того, довольно велико процент информантов с высшим образованием, расположенных к употреблению иностранных слов. К употреблению иностранных слов чаще склонны представители сфер производства, сельского хозяйства и просвещения. Материалы исследования позволяют сделать и другой вывод: кто чаще употребляет иностранные слова, тот делает больше семантических ошибок, связанных с их употреблением. По данным опроса, наиболее часто ошибочное употребление иностранных слов у работников со средним специальным и высшим образованием из сфер сельского хозяйства и производства.

Большинство употребляемых в литовском языке иностранных слов являются терминами. Наряду с распространением терминов в литературном языке укореняется и их употребление в переносном значении. На основе анкетных данных установлена и такая тенденция: информанты, которые чаще склонны употреблять иностранные слова, чаще детерминологизируют иностранные термины.

Данные нашей анкеты показывают, что иностранные слова довольно часто употребляются людьми с различным образованием без особой необходимости.